

TÜRKMEN EDEBÎ DİLİNDE ORTA TÜRKÇENİN İZLERİ

PROF. DR. GURBANDURDI GELDIYEV

Oğuzlar dünyanın en eski halklarından biridir. Tarihe şanlı sayfalarla adını yazan Türkmenlerin ortaya çıkışı ve soy köütüğü hakkında yazılan anonim ve çeşitli yazarlar tarafından ayrı ayrı devirlerde yaratılan “Oğuznameler”, eski edebî eserler, tarihî bilgiler buna delildir. Ayrıca, Amerika kıt’asını ilk olarak bulan ve orada yerleşen kişilerin eski Türkler olduğu hakkındaki düşüncelerin gerçek olduğunu tam olarak ispat edemesek de, bunların rastgele tahminler olmadığını kabul etmemiz gerekir. Ancak, Türkmenlerin asıl kökünün tarihinin derinliklerinden süregeldiği ispat edilmiş bir gerçektir. Demek ki, onun dilinin tarihi de, edebiyatının tarihi de geçmişle bağlantılı olarak ortaya çıktığı bilinmektedir. Sizin de bildiğiniz gibi, günümüz Türkmen dilinin tarihi ise diğer Türk dillerinde Batı Hun ve Doğu Hun bölümlerini oluşturan gruplara (Bulgar, Oğuz, Kıpçak, Karluk, Uygur-Oğuz, Kırgız-Kıpçak) muhafaza ediliyor. Orta Türkçe dönemi olarak tanımlanan X-XV. yüzyıla ait edebî eserlerin dili ile modern Türkmen edebî dili arasındaki bazı ses (fonetik), hece (morfoloji), ve sözlerde göze çarpan farklılıklardan başka büyük bir değişiklik yoktur.

Bunlar genel okuyucular için de bilinmeyen, tam tersine eski Türkmen yazılı edebiyatının kuralları olarak, şu anda da bazı diyalektlerde, sözlü edebî eserlerde (halis eserlerinde) istifade edilen farklılıklardır.

Dilin tarihini incelemek, ilk olarak edebiyatın tarihini öğrenmektir. Çünkü, dile ait bilgiler edebî eserlerde muhafaza edilmiştir. Dilci Türkologlar edebî eserlerin, yazılı edebiyatın kendilerine göre gerçeklerini inceleyip belli bir sınıflandırma yaparak, sonunda fikir birliğine varmayı başardılar. Eski ve orta asırların edebiyatı hakkında Türk halklarında yazılan edebî-ilmî incelemeler dil biliminde yazılanlardan azdır diyemeyiz. Fakat edebiyatı, Türkologların birçoğu, bizim düşüncemize göre, edebî bilgilerin ve onları yazan yazarların akrabalarını biraz farklı bir biçimde açıklayageldi. Bunu dikkate alarak bir noktada topladığımız zaman, birkaç kardeşin üstlerine örtülen bir yorganın, kış geceleri onu her biri kendi üzerine çekiyormuş gibi bir tablo göz önüne geliyor. Bu yorgan çekmesi Türk-

menlere ne kazandırdı? Hemen hemen hiçbir şey. Tam tersine “Mahtumkulî, Türkmen klâsik edebiyatının temelini attı”, “Türkmen edebiyatını başlatan Mahtumkulî Pragi.....” gibi güzel cümleler etkin konferanslarda sık sık tekrarlandı. Bu gerçekten de kulağa hoş gelen bir cümle. Fakat... Fakatın fakatı. Bu güzel yazılar (epitetler), ilk bakışta o büyük insanın eserlerine duyulan saygı gibi görünüyor. Ancak, biraz düşünecek olursak, Mahtumkulu’yu över gözüken kişiler, eski ve orta asır şairlerini halkın elinden almaktalar, Türkmen aforizmi ile ifade edersek, “Pamuk ile boğaz kesmektir” (pagta bilen damağımı salmaktır). Durum böyle ise, Türkmen bilginleri ne yapmıştır? Sorusu ister istemez ortaya çıkıyor.

Ben bu soruya cevap olarak Türkmen halkının son bir asırda yaşadığı olayları hatırlatmak istiyorum. 1872 yılında Gazahat Kırgınçlığı, 1881 yılında Göktepe trajedisi 30’lu yıllarda tutuklamalar, 40’lı yıllarda İkinci Dünya Savaşı, 1948 yılında Aşgabat depremi, 50’li yılların başlarında Stalincilik yeni repressiya, 60-70’li yıllardaki İslâmcılık, milletçilik suçlamaları.

Bu olayların bir çoğu Orta Asya halklarının hepsinde de olmuştur. Fakat Türkmenistan’da çok kabaca, okumuş, aydın kesimi acımasızca yok edici, genç neslin gözünün ateşini alıcı derecede olup geçti . Bir edebiyatçı Türkologun başına gelenleri hatırlayalım. Prof.Mati Köseyev 1953 yılında *Korkut Ata*’yı basıya hazırladı. Kitap okuyuculara ulaşmadan toplandı. Profesöre önce idam cezası verildi, sonra ceza 25 yıl hapse çevrildi. Yüklenen suç “pantürkist” milliyetçi. Yetmişinci yıllarda tekrar profesör Mati Köseyev vatan haini olarak gösterildi. Bu defa profesör çocuklar için neşir edilen *Mıdam Tayyar* gazetesinde Berdi Kerbabayev’in doğum günü hatırası olarak küçük bir makale yazdı. Makalenin adı “Turanın Ak Sakalı”. Hepsi bu kadar. “Gençlere yanlış düşünce aşıyorsunuz” deyip, yine M.Köseyev “Pantürkist” ilân edildi. Bunun gibi olaylar daha da çok . “Çıplağı dövsen, giyinikli korkar” (Yalañacı ursan, içmekli gorkar) denilen Türkmen nakıl var. Komünist ideoloji şu nakıl ile yola çıktı. Yoksa M.Köseyeve eziyet çektirip diğerlerine gözdağı veriyordu.

Eziyet çektirdiğinde de yanlış iş yaptığını biliyordu. Onun maksadı genç neslin, “giyinikli” edebiyatçıların, okumuş kesimin gözünün ateşini almaktı. Maksudına ne derece yettiğini söylemek zor. Ancak, Türkmen edebiyatının Mahtum-

kulu'dan başlamadığını bilseler de, çok az edebiyatçı sabır göstermeyi başardı. Yine “Baş olmasa, gövde leş” diyilen nakılın anlamı Türkmen edebiyatının geçmişi öğrenmeye ışık tuttu, çaresiz boyuna göre değil de “Yorganına göre ayak uzatmalı” oldu.

“Baş olmasa, gövde leş” denilen halk deyimini ben ikinci defa-bu sefer onun faydalı tarafını anlatmak için kullanıyorum. Bildiğiniz gibi, Türkmenistan devletimizin Cumhurbaşkanı Saparmurat Niyazov bağımsızlığın birinci günlerinden başlayarak Türkmen halkının geçmişi, kadim kültür ve edebî değerlerini ortaya çıkarmak siyasetini hayata geçirmeye başladı. Bu yolda, şimdiden, büyük işler yürütülüyor, inşallah onlar iyi sonuç verir. Böyle umut kazandıran büyük işler şu andan itibaren görünmeye başladı.

Türkmenistan devletinin kadim ve orta asırların edebî ve tarihî gerçeğini ortaya çıkarmak amacıyla yürütülen işleri, sadece tarih adlı “yorgandan” Türkmenlere pay kalmadan geldiği / yoksa onun hak sahibi kimdir söyler misiniz?/ içinde değil, demek ki bugünlerin edebiyatında, klâsik edebiyatta, sözlü edebî eserlerde kadim zamanların sanat düşüncesi zengin morfoloji-kelime bilgilerinin saklandığını, onları ortaya çıkarıp ilim alanına dahil etmek gerektiğinden doğuyor. Örneğin, Orta Türk dönemi olarak tanımlanan X.-XV. yüzyılın vekilleri Hoca Ahmet Yesevi'nin /XII/, onun meşhur öğrencileri (şegirtleri) Gul Süleyman Bakırgani'nin /Hekim Ata, XII/, Gul Gedayı'nın /Hasan Ata, XII-XIII/ hikmetlerine göz atalım:

Gul Gedayı, “Eyle Könül”:

Serferazdan ey könül, usyandan azat olmuşam,
Ötmüşem yalغان panıdan, bakı binyat olmuşam,
Dınmayan yar hicinde, zarıncı peryat olmuşam,
Canımı pervaz eyledip, cahana sayyat olmuşam,
Aşıyanam men senin, genci-rağbatım, ey könül,

Şimdi Misgingilicın “Olmuşam” muhammesinden bir bent:

Ey “Elip”, kaddın görüp, gapıl perişan olmuşam,
“Bi” bolup aşık sana asufta hayran olmuşam,
“Ti” takı zatın ahad, ikrarı-peyman olmuşam,

“Si” sena aydar dilim, tür gice giryan olmuşam.

“Cim” cemalın, arzuv elyap, mesti-mestan olmuşam.

Bentlerin ikisinden de Arap-Fars sözlerini ayırsak, şimdiki zaman Türkmen okuyucusuna yabancı olacak bir söz bile kalmıyor.

Mesele en çok ilgi çeken yeri iki bentte kullanılan Türkî sözler fonetik, morfoloji, leksik (söz) açısından birbirine şöyle denk gelip, aynı zamanda, hatta bir yazar tarafından yazılmış gibi etki bırakıyor. Fakat yazıcıların farklılığına söz yok, vakti hakkında söylesek, onların arasında yedi asır var: Biri XII. asırda, ikincisi XIX. asırda yazılan şiirlerdir.

İlim için en endişeli şey tesadüflere dayanmaktır. Birkaç gerçeğin benzerliğine dayanıp yürütülen düşüncelerin büyük yanlışlıklara sürükleyen hâlleri az değil. Belki de, Gul Gedayi ve Misgingılıca ait bu bentler böyle tesadüflerdendir. Şu soru ile XVII. asrın şairi Nurmhammet Andaliba yüzleniyoruz.

“Ne acayıp, ne kıyamet” şiirinden bir bent:

Ey şuh, seni görgeli divana bolup men,
Her gice yüzün, şemgına pervana bolup men,
Hicrinde özüm gam bile gamhana bolup men,
Laglı-lebin sorgalı mestana bolup men,
Guvvas kibi talibi-dürdüne bolup men,
Beh-beh, ne gözelsen, ne acayıp, ne kıyamet

Şimdi, XVIII. asırdan bir vekil-Mahtumkuludan bir bent. “Âşık Olmuşam”:

Ey yaranlar, bir yüzi gül aya aşık bolmuşam,
Borcalar maksındı-gül aya aşık bolmuşam,
Bilbilem, bağ içre bir rovgaya aşık bolmuşam,
Özi gayip, zülpleri yeldaya aşık bolmuşam,
Menzilim dağ içredir, söhraya aşık bolmuşam,

Bunlara benzer karşılaştırmalı-örnekleri Mağrupi, Şeydayı, Kemine, Seydi, Zelili, Gayıbı, Talıbı, Şabende, Mollanepes, Mataci... Kısacası, XVIII-XIX. asır Türkmen klâsiklerinin içinden ne kadar irtersen o kadar getirmek mümkün. Demek ki, XII. asır ile XIX. asır şiirinin dil, stil birliği tesadüf değildir, biri diğeri-nin tabîî devamıdır.

Mesele belli bir noktaya gelince, şiiirlerdeki her türlü sözün, örneğin Türkmen şiiir sanatı için şiiipheli görünebilecek olan “olmuşam” sözü üzerinde durabiliriz. Birinci şahsın teklîğinde gelen “olmuşam” sözü modern Türkmen dilinde “bolup men” şeklinde “şiiimdiki zaman” kullanıyor. “Bolmak” fiilini “olmak” şekli ile eşit kullanan Mahtumkulu gibi millî bir şiiire sahip halk yalnız Türkmenlerdir” demiştir. Misgingılıç ise Mahtumkulu hakkında akademik V.V. Bartolid: “Türkî halklar içerisinde Mahtumkulu gibi millî bir şiiire sahip halk yalnız Türkmenlerdir” demiştir. Misgingılıç ise Mahtumgulu mektebinin ortaya çıkardığı millî Türkmen şiiiridir. Demek ki, “olmak” fiili Türkmen yazılı edebiyatının klâsik millî formasıdır. Buna karşılık Türkmen olup olmadığı uzun yıllar şiiipheyle karşılanan, daha doğrusu, Türkmen olmadığı istenilegelen Nurmuhamet Andalıp “olmak” fiili şiiimdiki zaman Türkmen dilindeki gibi “bolmak” şeklinde kullanılmıştır. Bu ise “olmak” ve “bolmak” şeklinin ikisinin de klâsik edebiyatta beraberce kullanılmış olduğuna delildir. Onların ikisi de yazılı edebiyatın millî dil geleneğini gösteriyor.

X-XV. asır Orta Türk yazılı edebiyatının morfolojisine gelince, yapım ve çekim eklerinin çoğu Türkmen klâsik edebiyatında, o kadar çok kullanılır olmasa da, dilin geleneği olarak devamı sağlanmıştır. Örneğin, ortak fiilin “gan,-gen” şekli orta asır Türk edebiyatına aittir.

Hoca Ahmet Yesevi / XII. asır/:

Gul Hoca Ahmet är bolmasan *ölgen* yağşı,
Gara yerde gızıl yüzün *solgan* yağşı,
Toprak bolup yer astığa *girgen* yağşı,
Zatı ulug Hocam sığnıb geldim sana.

Şabende /XIX/:

Çünkü ovval başdan bizni yoktan bar *etgen* Celil,
Barçaların asıyasın berkarar *etgen* Celil.

Görüldüğü gibi, Türkmen şiiiri, onu gelenek hâlinde devam ettirerek, kadim görünüşü ile şiiirine duygusalılık katıyor. Şiiimdiki zaman Türkmen dilindeki durum fiilinin olumsuzluk eki olan “-man, -män” orta asır edebiyatında “-may, -mey” şeklinde gösteriliyor.

Hoca Ahmet Yesevi:

Vadırğa, ötti ömrüm canım *bermey*,
Guvvas bolup derya içre dürler *tirmey*,
Hakdan özge gaflattarnı arka *salmay*,
Tanla barsam melametler sendan bolar.

Bu ek de XVIII-XIX asır Türkmen klâsik edebiyatında gelenek mahiyetinde devam ederek, şimdiki zaman görünüşü ile aynı hâlde kullanılmıştır.

Mağtumkulu:

Kimseler yığlaydır, maksadın *tapmay*,
Niceler ah urar ağzını *yapmay*,
Bir yabı bayraknı alıpdır *çapmay*,
Bir bedev gezmekde gaydıp baradır.

Orta Türk edebiyatında daha aktif kullanılan morfoloji birlik “-gay, -gey” şimdiki zaman Türkmen dilinde, gelecek zaman fiilinin geniş zaman eki “-ar, -er” anlatılmıştır. Klâsik edebiyat bu eklerin köprüsü olarak, ikisini de içerisinde bulunduruyor. Onun olumsuzluk eki “-magay, -megey” şeklinde gösteriliyor. Karşılaştırmak için örnekler:

Hoca Ahmet Yesevi:

Ol tarıhda Buharadan bir pir *Gopgay*,
Parsa atlığ valeytni gutub *bolgay*,
Şeriyatnı bab birlen yolnı *açgay*,
Haçga barıp arab içre öler ermiş
Mollanepes / XIX/:

Dilber-ä şemsi-kamar mah tabi cen dek *bolmagay*,
Sen kibi nâzik gözel alemge *gelgey, gelmegey*,
Aslı nurı pak sen, özgani sen dek *kılmagay*,
Aysulunı görgeyin könlünde arman *galmagay*,
İki alemde senin dek ya-ha *bolgay, bolgamay*.

Bunlara benzer Orta Türk yazılı edebiyatının dil özelliğinin Türkmen klâsik şiirinde devam ettirilişini yine bir sürü örnekler/örneğin, -as, -es, -se, -ıban, -ıban, yumuşak “ğ” sesinin sözün sonunda artırılması /ile istenildiği kadar karşılaştırma yapılabilir.

X-VX. asır edebiyatının morfolojisi sadece yazılı edebiyatta değil, sözlü edebî eserlerde de yer ediniş, bugüne kadar aynı şeklini koruyarak gelmiştir. Bu durum ise Orta Türk edebiyatı ile Türkmen halkı arasındaki ilginin ne derece olduğunu ortaya çıkarıyor. Örneğin; “*Ekgende* yok, *dikgende* yok, harmanda hazır hoca” /nakıl/, menin adım Molla Torgay, Bir kakmaçcık etim *bolgay*, Onı iyen adam, Yedi gapıda yetim *bolgay*” /sanavaç/.

Şimdiki zaman Türkmen dilinin fonetiği hakkında da durum böyledir. Orta Türk edebî eserlerin sentaksı söz diziminden söz açacak olsak, onun hiçbir şekilde değişikliğe uğramadan klâsik edebiyata, daha sonra da şimdiki zaman edebî diline geçiş olduğunu belirtmekle beraber sözümüzü toplayabiliriz.

X-XV. asır Orta Türk edebiyatının Türkmen halkının ilişkisi ve o yazılı eserlerin dil, stil geleneklerinin ettirilişi doğulusundaki meselede, yine bir gerçeğin üzerinde durmak istiyorum. Hoca Ahmet Yesevinin, Hekim Atanın, Hasan Atanın, Hikmetlerinin dışından Harezmi'nin *Muhabbetname* /XIV/, Vepayi'nin *Rovnak ul Islam* /XV/ peyamalarının dili ve stili Nurmuhamet Andalip'in *Oğuzname*, Sağdı Vakgaz, Dövlətmammet Azadi'nin *Vagzı-Azat*, Abusetdar Kazı'nın *Cennama* payemalarına geçmiştir. Orta Türk dilinin, stilinin gelenekleri Türkmen edebiyatında “Cennama” /1862/ adlı eserde toplanıyor. Ondan sonra ortaya çıkarılan eserler yazılı edebiyata paralel olarak devam edip gelen sözlü edebî stilde devam ettirilmiştir. Görüldüğü gibi Türkmenlerin bununla ve diğer türki haklarının edebiyatını ve milliliğini Orta Türk yazılı edebî eserlerinin dili dikkate alınarak tanımlamak meselenin tam çözümü olamayacağını düşünüyoruz. Çünkü Kaşgarlı Mahmud'un *Divanü Lûgat - it Türk* /XI/ sözlüğünde morfoloji deyişmeler ile bugün de kullanılageldiğini hatırlasak, o zaman tarih adlı yorgana daha adaletli ve sorumlulukla davranmak gerektiği kendiliğinden anlaşılır. Bu kardeş halkların hiçbirinin de derecesini düşürmez.

Niçin tarihî gerçeği kendi yerinde, kendi adı ile kullanmak gerektiğini bazılarımız anlamak istemiyor. Böyle davranırsak, başka birini küçük düşürmüş ya da tam tersine, kendimizi küçültmüş mü oluyoruz acaba?! Örneğin, “Türk dünyasının ruhî sütunlarının biri Kırgız yazarı Çingiz Aytmatov...” Bu cümleyi kullanırsam, hangi Türkmen ya da Türk yazarının kişiliğini incitmiş oluruz. Ya da Türk kökenli olmayan herhangi bir halkın gururunu zedeleriz.

Tarih ortaya çıkarılır. Ama onu değiştirmek mümkün değildir. Biz bugün o konuda ne söylediğimize, nasıl düşündüğümüze bakmadan önce, tarih kendi görevini yapmıştır. Tarih Türkleri ilk önce kabilelere, sonra aşiretlere, daha sonra soylara, halklara, en son olarak milletlere bölüp, onları sınırlarla belirlemiş. Bugün ise biz o sınırlara bakıp umumî Türk dünyası hakkında düşünüyoruz. Ben de bu asıllı niyetin gerçekleşmesi arzusundayım. Fakat bir durumu hesaba katıp, ona göre hareket etmeliyiz.

Orta Asya Türk halklarının bağımsızlıklarını kazanması ile “Türk dünyası” adlı kervan yola düştü. Kervanın kendine özgü sırası düzeni var. O acele etmemelidir. Her bir halkın millî dilinin kanunları ve gururu var. Ona göre de birden bire değişiklikler sokup, mekanik yolla umumîlikler ortaya çıkarmak, bizim düşüncemize göre, istenilen sonucu vermez. Kervanın dayak yemesi gibi bir duygu yaratıp, halkı hareketlendirebilir. Çünkü dili yaratan, geliştiren ve onun gerçek sahibi halktır. Halkların sıkı ilişkileri “engelleri” ortadan kaldıracak esas yoldur. Öyle ise, Türkolog âlimler bu köklü işe nasıl destek verebilirler? Sözlüklerin, hazırlık ders kitaplarının yazılması ve terminaloji ortaklığı oluşturmak, uzmanlardan karşılıklı olarak yararlanmak gibi yardımcı çareler ile “Türk dünyasını” yeniden kuracak olan gelecek tarihimize yardım edebilirler.

Türk dünyası nedir? Bugün onun farklı tanımlamaları var. Ama Türkmenler geçen asırlarda bu düşünceyi bir kelimedede - “Sadelik”- denilen sözde toplayıp, şu bendi ortaya çıkarmışlar.

Türküm, Türküm, Türkimdir,
Türküm menin görkümdür,
Goynı satar sekize,
Derisin alar dokuza.